

Seminář filmové kritiky
Ústav filmu a audiovizuální kultury FF MU
Vyučující: Jaromír Blažejovský

Čtvrtá (doplňující) lekce
 10. ledna 2021

Z průběhu semináře vyplynula ještě jedna teoretická otázka, kterou jsme diskutovali nedostatečně, totiž smysl a poslání filmové kritiky. Naléhavě vyplynula při šestém úkolu, kdy Dominik Laudát do hodnocení spolužáků napsal:

„Recenze je napsaná docela čtivě, bez pravopisných chyb. Ale jak už píšu výše: nevím, jak autora ten film zasáhl, v čem je důležitý tak, abych si ho jako čtenář recenze pustil, abych mu věnoval svůj čas. Je to dobrý film nebo to není dobrý film, nebo to není ani dobrý ani špatný film (což pro mě by také asi nebylo doporučení). Toto obecně nepostrádám jen v této recenzi, ale i ve skutečně publikovaných. Přečtu si recenzi, a netuším, zda si film pustit nebo ne. Kdysi dávno v týdeníku Respekt Tereza Brdečková napsala takovou recenzi, že to bylo jasné hned.“

„Přesto bych uvítal jasnější celkové hodnocení, jaký ten film dle něj je, případně proč je dobrý nebo důležitý, abych ho zhlédl.“

„Přece jenom kritika má doporučit, co sledovat a pro co se není třeba obtěžovat.“

„Jak píšu asi skoro u každého svého zdejšího hodnocení, větší jasnost v doporučení a čím autora film nejvíc zasáhl, bych uvítal.“

Na tato slova jsem reagoval poměrně příkře, když jsem do hodnocení hodnocení napsal:

„To je laický názor. Tvrdím a v první teoretické lekci z 19. 10. jsem napsal: „Smyslem kritiky není doporučovat nebo nedoporučovat divákům film ke zhlédnutí.“

Problém ale zřejmě není takto jednoduchý.

Náš absolvent (a absolvent Semináře filmové kritiky na podzim 2009) Ondřej Šálek připravil vloni na podzim pro stanici Vltava diskusi o kritice, která je k poslechu zde: <https://vltava.rozhlas.cz/kritici-jsou-jako-sportovci-kteri-nemaji-kde-trenovat-rika-filmovy-kritik-vit-8351222>. Za upozornění na tento pořad děkuji Jiřímu Kotoučkovi.

Hostka Iva Přivřelová zde říká přesně to, s čím nesouhlasím a co se snažím vyvrátit:

„...je třeba rozlišovat, a moc se to nedělá, mezi kritikou a recenzí. Protože si myslím, že kritika a recenze mají jasně jiný dopad, jiný smysl a jako i jiné čtenářstvo. [...] Recenze je spíš nějaká služba publiku, které se rozhoduje, jestli na nějaký film má jít nebo si ho pustit nebo ho má někde vyhledat. [...] Já si ani o sobě nemyslím, že jsem kritička.“

Iva Přivřelová o sobě uvažuje jako o recenzentce, resp. publicistce, nikoli jako o kritičce, zdůrazňuje, že píše do novin a v těch by měl recenzent podle ní:

„shrnout, proč ten film stojí za tu návštěvu nebo za vidění.“

Ve hře vidím několik argumentů, v zásadě jde o argumenty historické a argumenty praktické. Nemá smysl zabývat se případnými argumenty čistě teoretickými, které by k historické nebo současné praxi nepřihlížely.

Otázky jsou dvě:

- a) Má smysl rozlišovat kritiku a recenzi jako dvě odlišné disciplíny?

Odpověď rbl:

Nikoli, jedná se o jednu disciplínu, zvanou filmová kritika, jež se ovšem může projevat v různých žánrech: v kritické glose, v novinové recenzi, v analytické recenzi pro specializovaný časopis, ve videorecenzi. Nejstručnějším kritickým žánrem je bodování (hvězdičkování, putníkování, procentování...).

Odpověď Ivy Přivřelové a mnoha dalších ze současného mediálního provozu:

Ano, kritika a recenze jsou odlišné disciplíny, mají jiné poslání a jiné publikum. Recenze je služba publiku, kritika může být i dialog s autorem.

- b) Je smyslem kritiky doporučovat (či ne doporučovat) čtenáři = divákovi, na co se má podívat?

Odpověď rbl:

Nikoli, smysl kritiky je v něčem jiném.

Odpověď Ivy Přivřelové a mnoha dalších ze současného mediálního provozu by zřejmě zněla: Smyslem kritiky doporučování možná není, ale smyslem recenzí doporučování je.

Argument historický (pro stanovisko rbl):

Studujeme-li filmovou (ale i divadelní, literární...) kritiku, řekněme, za posledních sto let, ať už vycházela v denících, týdenících či jinde, naplňovala svůj smysl v plném rozsahu. Jistě mohla sloužit i jako (ne)doporučení, ale její hlavní smysl byl v něčem jiném. Kritici tehdy také byli schopni vyjadřovat se v různých kritických žánrech.

Odehrála se například premiéra divadelní inscenace. Přední noviny v zemi uveřejnily recenze na tuto premiéru, které byly jednak zprávou, jednak hodnocením. Soubor mohl kritické výtky přijmout a inscenaci pro reprízy vylepšit. Dnes jsou tyto recenze archivovány a studovány jako doklady o oné inscenaci a jejím ohlasu.

Argument praktický (pro Ivu Přivřelovou etc.):

Pokud dnešní publicist(k)a chápe své recenzování jako (ne)doporučování, pak to tak v mediálním provozu funguje a nemá smysl s tím polemizovat. Pokud dnes analytické recenze (dle termínů Přivřelové etc. nikoli recenze, ale kritiky) píšou jiní lidé, než kteří píšou deníkové recenze, pak se jedná o různé disciplíny. Vlastně to ani není kritika, nýbrž publicistika.

Námítka: tímto se ovšem začíná stírat rozdíl mezi psaním kritickým a zpravodajským. Profesionální žurnalistika tyto sféry oddělovala. Natáčel se film. Novináři byli pozváni pořádit reportáž. Film byl dokončen, předveden novinářům, uspořádána tiskovka. Novinář napsal články dva: první zpravodajský, že vznikl film, kdo v něm hraje, co říkali tvůrci atd. Funkcí

tohoto článku byla informace a vlastně i doporučení: vznikl film, a pokud ho chcete vidět, běžte na něj do kina. A potom napsal třeba týž novinář o tomtéž filmu článek kritický neboli recenzi, kde mohl být nový snímek zcela ztrhán. Dodnes tak pracuje Mirka Spáčilová v *Dnes*.

Ale:

pokud tvrdím, že nejstručnějším kritickým žánrem je bodování, pak musím připustit kritiku i jako (ne)doporučení, protože přesně tuto povahu mělo například puntíkování v časopise *Kino*:

Časopis *Kino* na přelomu šedesátých a sedmdesátých let publikoval pro každý měsíc hodnocení distribučních premiér formou kinokostek: jako jsou na hrací kostce puntíky od jednoho do šesti, hodnotilo cca pět až šest vybraných kritiků nové filmy podle systému:

jeden puntík: „o nic nepřijdete“
 dva puntíky: „ale ano, chcete-li“
 tři puntíky: „o něco byste mohli přijít“
 čtyři puntíky: „o něco byste přišli!“
 pět puntíků: „raďte se určitě obtěžovat!“
 šest puntíků: „Pozor, bomba!“
 prázdné pole: „neviděný film“.

Otevřeme-li například *Kino* za závěru roku 1968, vidíme hodnocení pěti kritiků (Miloš Fiala, Gustav Franc, František Goldscheider, Ljubomír Oliva, Jan Svoboda, které dopadlo takto: v čísle 21 na s. 10, FFP (výběr):

Anděl zkázy: 5, 5, 4, 6, 4
Až budu mrtev 4, -, 5, 5, 4
Mlčení 5, 5, 5, 6, 5
Muž, který lže -, 3, 3, 3, 2
Oidipus král -, -, 4, 5, 4
Písečná žena 5, -, 5, 5, 5
Vzpomínky 3, 3, 4, 5, 4
Zvětšenina 5, 6, 6, 6, 5

A v dvojčísle 24–25 na s. 29 takto (výběr):

Grand Prix 3, 3, 4, 3, 3
Nebeští jezdcí 2, 4, -, -, 3
Bratr doktora Homéra 1, -, 2, 2, -
Spříznění volbou 5, 5, 5, 5, 5
Poledne 3, 4, 5, 5, 4
Vánoce a Alžbětou -, 2, 3, 3, -
Angelika, markýza andělů 1, 3, 2, -, -
Angelika a král 1, -, 2, -, -
Nákupčí peří 5, 6, 5, 5, 5

V první lekci jsem napsal, co není smyslem kritiky:

Smyslem kritiky není reklama.

Smyslem kritiky není doporučovat nebo nedoporučovat divákům film ke zhlédnutí.

Smyslem kritiky není mluvit za široké masy diváků.

Co je tedy smyslem umělecké kritiky, když ne doporučení?

Smyslem kritiky je reflexe, tedy odraz, reakce na dané dílo, nebo, chcete-li, dialog o něm.

Tato reflexe má tři složky: informaci, interpretaci a hodnocení.

Tato reflexe má tři adresáty:

Autora (míněn celý tvůrčí tým), který neví, co vytvořil, protože byl s tvorbou natolik spjatý, že postrádá odstup, nemůže sám pocítit, jak jeho dílo působí na jiné lidi. Informaci autor asi tolik nepotřebuje, protože ji zná, ale interpretaci už ano, protože se z ní dozví, co jeho dílo divákovi říká, zda byly zamýšlené významy pochopeny, zda se mimoděk objevily jiné významy apod. A hodnocení je pro autora zprávou nejdůležitější.

Je jasné, že komunikace kritika s autorem probíhá především v příslušném kulturním okruhu. Jan Hřebejk si asi přečte recenzi na svůj film ve *Variety*, ale Quentin Tarantino zřejmě recenzi na svůj film v *Lidových novinách* číst nebude. I když s internetovými překladači je dnes vzájemné čtení v různých jazycích možné. Recenzi na nového Tarantina v českém médiu tedy bude zasažen spíše zdejší distributor než režisér filmu.

Publikum, v něm jsou přítomni jak ti, kteří již dílo zažili (tedy zhlédli, četli, vyslechli...), tak ti, kteří se k němu teprve mohou dostat; obě tyto množiny se proměňují, čili někteří příslušníci té druhé množiny přecházejí do skupiny první. K publiku patří i sám autor kritiky, protože i ten si potřebuje ujasnit, jak na něj dílo působí a co si o něm myslí. Potřebuje si to zaznamenat jako reflexi dané chvíle i pro budoucnost, kdy třeba dílo uvidí podruhé.

„Budoucnost“ – kritika je zprávou o daném díle a jeho dobové recepci. Kritika řadí dílo do hodnotového kontextu, z kritického ohlasu například vyplývá, zda si dílo zaslouhuje nominaci na výroční ceny, zda má být dále uváděno či znovu vydáno, zda má být zmíněno v příštích dějinách filmu atd. Nový film je vždy konfrontován se dvěma velkými mocnostmi: s diváckým zájmem (box office nebo sledovanost) a kritikou. Reakce těchto dvou mocností, spolu ještě například s festivalovým uvedením, určuje jeho osud v dějinách umění.

A je tu tedy někde prostor pro onu službu čtenáři = divákovi? Jistě ano, neboť divák patří k publiku, které je jedním ze tří adresátů. Míří k němu všechny tři složky, tedy informace, interpretace a hodnocení.

Čtenář = divák je ale suverén a náleží mu volba, jak s recenzí naloží:

Může si ji přečíst, dozvědět se, že se uvádí takový film, dále co ten film dle kritika sděluje a nakolik se povedl. Čtenář = divák se může rozhodnout na tohle do kina nejit, nebo naopak jít. Po návratu z kina si může recenzi přečíst znovu, konfrontovat svůj zážitek a hodnocení s kritikovým. Může dospět k závěru, že měl kritik pravdu. Že pochopil film lépe. Nebo hůř. Nebo že je kritik nafoukanec, který ohrnuje nos nad diváckými žánry. Nebo že mu kritik odhalil souvislosti a podtexty, které jako divák sám nepostřehl. Atd. Může četbu recenze odložit, na film nejdříve zajít, a až potom si recenzi číst. Každopádně se odehraje jistá forma dialogu. A to je ta služba čtenáři = divákovi.

A kde je tedy ono doporučení? Inu, všude a nikde. Divák je suverén. Má nárok přečíst si recenzi, tedy informaci, interpretaci a hodnocení, což vše lze vnímat jako ono doporučení nebo nedoporučení, protože implicitně to tam obsaženo je.

Ale zda se divák na film půjde podívat, za něj kritik rozhodnout nemůže. Divák se přece sám zná nejlépe. I kdyby mu kritik sebevíce vychválil nový hollywoodský komiksový blockbuster, tak některý divák ví, že na to nepůjde, protože by ho to nebavilo. Nebo: i kdyby mu kritik sebevíce vychválil novou verzi *Bratrů Karamazových*, tak ten divák ví, že na to nepůjde, protože se kdysi pokusil Dostojevského číst a román mu přišel temný a smutný. Ví, že by z dalšího kontaktu se světem ruského klasika dostal chmurku.

Diváci jsou zkrátka rozliční a divák má právo na svou individualitu. Má právo, aby se mu nelíbilo, co se jiným líbí. A to poslední, co potřebuje, je, aby mu někdo jeho svobodu volby a vkusu bral. Aby mu doporučoval, na co má chodit.

Postskriptum:

Myslím to vážně? Jsem upřímný? Vážně jsem nikdy do recenze nevložil žádné doporučení? Musel bych to asi zpětně prozkoumat. Když bych si četl recenze od počátku své dráhy kritika, tedy od jara 1977, tak bych z nich samozřejmě vycítil jistý osvětový zájem. Prokazatelně jsem chtěl, aby na ten slovenský, sovětský, maďarský nebo latinskoamerický film, o kterém jsem psal, lidi chodili. O filmech, kterých jsem si vážil, jsem se snažil psát strhujícím způsobem. A o těch, kterých jsem si nevážil, jsem psal povýšeným, odrazujícím způsobem, až byli někteří fanoušci uraženi a posílali do redakce hněvivé dopisy (*Star Wars*).

Ale doporučoval jsem na něco chodit, nebo nechodit? Myslím si, že ne, i když stoprocentně si jistý nejsem. Určitě jsem kritizoval, že se něco málo hraje. Že to z kin rychle zmizelo. Tedy doporučoval jsem pracovníkům distribuce, aby filmy nasazovali jinak, ty podle mne dobré déle a do lepších kin. Ale divákům? To bych si, myslím si dnes, ani tenkrát nedovolil.

Vlastně mne dodnes přivádějí do rozpaků přátelé, kteří když mne potkají, tak se ptají: „A co bys mně doporučil? Na co mám jít do kina?“ Božítku, cožpak to vím? Chodím snad já na všechno? Dobře, tak jsem včera viděl zajímavý rumunský film a moc se mi líbil. Ale mám ti, Hanko, Mirko, Věrko, doporučit zrovna tenhle tříhodinový depresivní rumunský film, kde jsou dlouhé záběry a skoro nic se tam neděje? Nechtěla bys raději vidět nějakou severskou detektivku? Jenže v těch já se nevyznám. A tak rozpačitě přešlapuji, povídám něco o rumunských filmech, protože mne v tu chvíli nic jiného nenapadá. Hanka nevěřičně kouká, myslí si, že si dělám legraci, nakonec si vzpomene, že jsem vždycky prosazoval ty bulharské filmy a rozloučíme se.

Ale třeba se mýlím a smyslem kritiky opravdu je doporučovat a nedoporučovat. Napsal jsem, že služba čtenáři = divákovi je dialog. A v rámci toho dialogu je asi možné něco doporučit, nebo nedoporučit. Ale myslím si, že existuje jakási čára důvěrnosti, kterou by kritik překračovat neměl. Divák má právo na nedotknutelnost své osobní bubliny. Doporučení by mělo být implicitní. Nic vtíravého. Vtíravá bývá reklama.